

УДК 811.161.3'27:82-1/-9

UDC 811.161.3'27:82-1/-9

КАМУНІКАТЫЎНА-ПРАГМАТЫЧНЫ ПАТЭНЦЫЯЛ АБЗАЦА Ў СУЧАСНЫМ МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ

COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC POTENTIAL OF PARAGRAPH IN MODERN FICTION TEXT

В. М. Шаршнёва,

*кандыдат філалагічных навук,
дацэнт, дацэнт кафедры агульнага
і славянскага мовазнаўства
МДУ імя А. А. Куляшова*

V. Sharshnyova,

*PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Genera and Slavic Linguistics,
MSU named after A. Kuleshov*

Паступіў у друк 20.09.22.

Received on 20.09.22.

У артыкуле засяроджваецца ўвага на прагматычнай функцыі абзаца ў творах сучаснай мастацкай літаратуры. Розныя падыходы даследчыкаў да вылучэння прынцыпаў падзелу на абзацы аб'ядноўваюцца ўспрыманнем абзаца ў якасці актуалізатара прагматычнага патэнцыялу тэксту, паколькі закранаюць такія важныя пытанні, як актыўнасць асобы адрасанта, аўтара ў стварэнні мастацкага тэксту, выбар ім адпаведных ілакутыўнай задуме моўных адзінак. Робіцца выснова аб тым, што менавіта аўтарская мэтаўстаноўка абумоўлівае эмацыйную афарбаванасць абзаца, накіраваную на комплекснае рашэнне прагматычных задач на ўсіх узроўнях арганізацыі абзаца. Акцэнтуюцца ўзаемадзеянне абзацнага афармлення з іншымі сродкамі графікі і арфаграфіі. Фактычна пацвярджаецца, што характэрнае для сучаснай мастацкай прозы графічнае, арфаграфічнае, пунктуацыйнае адступленне ад нормаў узмацняе прагматычны патэнцыял абзаца, робіць больш выразным імпліцытны сэнс.

Ключавыя словы: абзац, абзацаванне, мастацкі тэкст, прагматычны, камунікатыўна-прагматычны.

The article focuses on the pragmatic function of paragraph in the works of modern fiction literature. Various approaches of researchers to figuring out the principles of division into paragraphs are united by perception of paragraph as an actualizer of pragmatic potential of the text, since they concern such important issues as activity of the addresser's personality, the author in creating the fiction text, his or her selection of language units relevant to the illocutionary intent. It is concluded that it is the author's metapurpose that conditions the emotive coloring of paragraph aimed at complex solution of pragmatic tasks on all levels of paragraph organization. The interaction of paragraph design with other means of graphics and spelling is accentuated. It is actually proved that the graphic, spelling, punctual deviation from norms typical for modern fiction prose strengthens the pragmatic potential of paragraph and makes the implicit sense more expressive.

Keywords: paragraph, paragraphing, fiction text, pragmatic, communicative-pragmatic.

Уводзіны. Ва ўмовах антрапацэнтрычнай накіраванасці сучаснай лінгвістыкі не выклікае сумнення неабходнасць даследавання моўных адзінак мастацкага тэксту ў межах прагматычнага падыходу. Як сцвярджае Н. Ю. Ключева, мова мастацкіх тэкстаў патрабуе асобага вывучэння з пункту погляду прагматыкі: функцыі ўздзеяння і яе ролі ў стварэнні прагматычнага эфекту, прагматычнай актыўнасці адрасанта-аўтара, рэалізацыі ім з дапамогай моўных, у прыватнасці сінтаксічных, сродкаў сваіх ілакутыўных і перлакутыўных намераў [1].

Цалкам відавочна, што працэс фарміравання мастацкага тэксту накіраваны на рэалізацыю разнастайных камунікатыўна-прагматычных задач. У свядомасці аўтара творчы замысел набывае семантычнае напаяненне, увасобленае ў моўных адзінках, якія фармі-

руюць тэкст. Адною з самых выразных такіх адзінак з'яўляецца абзац, паколькі ён удзельнічае ў камунікацыйнай арганізацыі твора і мае абумоўленае аўтарам сюжэтна-тэматычнае і рытмічнае значэнне. На думку І. Р. Гальперына, «члянненне тэксту мае дваякую аснову: асобна прадставіць чытачу адрэзкі для таго, каб палегчыць успрыманне паведамлення, і для таго, каб аўтар для сябе ўсвядоміў характар часовай, прасторавай, вобразнай, лагічнай і іншай сувязі адрэзкаў паведамлення. У першым выпадку відавочна адчувальна прагматычная аснова дзялення, у другім – суб'ектыўна-пазнавальная» [2, с. 57].

Схіляючыся да ўспрымання абзацнага водступу як спецыфічнага аўтарскага знаку прыпынку, «моцнага і ёмістага па сваёй функцыянальнай значнасці» [3, с. 84], на суб'ектыўнасць абзацавання ўказвае Н. С. Валгіна:

«Аб'ём і структура абзаца цалкам звязаны з воляй аўтара, яго устаноўкай <...>, нарэшце, яго асабістымі прыхільнасцямі, асаблівай манерай пісьма» [3, с. 36]. У якасці асноўных прычын вылучэння ў абзац даследчыца называе наступныя: 1) навізна інфармацыі, новая мікратэма; 2) важнасць інфармацыі ў межах данага тэксту; 3) эмацыйнае вылучэнне дэталі; 4) немагчымасць далейшага прадастаўлення інфармацыі без парушэння сэнсу і лагічнасці (у выніку лінейнай несумяшчальнасці фраз) [3, с. 42].

Права аўтара члянці тэкст па сваім меркаванні, у залежнасці ад стылю, жанру, экспрэсіўнай сугестыўнасці, «падвяргаючы абзацаванню не толькі асобныя сказы, але і парцэляваныя часткі», пацвярджаецца і ў лігвапрагматычных даследаваннях І. А. Сырова [4, с. 40]. Са свайго боку, І. А. Сыроў таксама вылучае чатыры асноўныя прынцыпы абзацавання тэксту: «1) канструктыўны (з дапамогай абзацнага водступу вылучаюцца сказы, якія абазначаюць фазы аднаго і таго ж дзеяння, элементы аднаго аб'екта пры апісанні, паслядоўнасць тэзісаў аднаго палажэння пры разважанні); 2) сумежна-тэматычны (пры якім розныя тыпы маўлення паслядоўна змяняюць адзін аднаго), 3) факультатыўна-мадальны (прадугледжвае вылучэнне з чырвонага радка фрагмента, які прыносіць дадатковае мадальнае значэнне і мае характар уласна-аўтарскага або ўскосна-аўтарскага праяўлення ў тэксце), 4) асацыятыўны (з дапамогай чырвонага радка вылучаюцца часткі тэксту, закліканыя вярнуць чытача да больш ранняга кантэксту твора)» [4, с. 41].

Не дзіўна, што, характарызуючы адно і тое ж паняцце (абзац), розныя даследчыкі называюць розныя прынцыпы размежавання мастацкай інфармацыі. Нават аб'яднаўшы працытаваныя выпадкі, наўрад ці можна зрабіць вычарпальны пералік асаблівасцяў кампазіцыйна-стылістычнага (абзацнага) падзелу тэксту. Праведзеныя даследаванні хутчэй абагульняюць пэўны вопыт асноўных тэндэнцый члянэння мастацкіх тэкстаў на абзацы.

Менавіта аўтарская мэтаўстаноўка абумоўлівае эмацыйную афарбаванасць абзаца, накіраваную на комплекснае рашэнне прагматычных задач (паказаць стан героя, свае адносіны да выказанага, уздзеінічаць на творчую актыўнасць чытача, узмацніць эстэтычны эффект) на ўсіх узроўнях арганізацыі абзаца (сіntaxічным, пунктуацыйным, камунікатыўным, лексіка-грамматычным, стылістычным і інш.). Рэалізуючы свае каму-

нікатыўна-прагматычныя магчымасці, абзац удзельнічае ў кампазіцыйным афармленні мастацкага тэксту, выконвае спецыфічныя функцыі як кампазіцыйная адзінка, акцэнтуюе ўвагу на самых важных фрагментах апаведу. Усё гэта спрыяе паспяховаму рашэнню камунікатыўна-прагматычных задач твора ў цэлым. Выбар прынцыпу падзелу на абзацы, дарэчнасць, прагматычная эфектыўнасць абзацавання вызначаюцца мэтай і сітуацыяй камунікацыі, а таксама рэалізацыяй прагматычнай устаноўкі аўтара. Нельга не пагадзіцца з Т. В. Нерушавай, што менавіта ў мастацкім тэксце найбольш поўна рэалізуюцца прагматычныя функцыі абзаца – апелятыўная, экспрэсіўная, эстэтычная [5].

Паколькі прагматычнае значэнне моўных адзінак ствараецца толькі ва ўмовах рэальнай камунікацыі, прагматычны характарыстыкі абзаца мэтазгодна разглядаць у сувязі з яго функцыянаваннем у якасці кампанента мастацкага выказвання, рэалізаванага ў канкрэтнай камунікатыўна-прагматычнай сітуацыі. І. П. Сяркова выказала слушнае меркаванне, што прынцып члянэння мастацкага тэксту на абзацы знаходзіцца ў цеснай залежнасці ад мастацкай сістэмы (класіцызм, крытычны рэалізм і мадэрнізм), да якой належыць тэкст. Кожная з мастацкіх сістэм працоўвае свае сацыяльна-гістарычныя крытэрыі пабудовы тэксту [6].

А. Г. Пачапоў указвае на тое, што «даследаванне ўплыву прагматычных фактараў тэксту на абзац становіцца магчымым на аснове важнага метадалагічнага палажэння аб наяўнасці сістэмных адносін паміж структурна-семантычнымі і прагматычнымі параметрамі тэксту» [7, с. 27].

Такім чынам, самыя розныя падыходы аб'ядноўваюцца ўспрыманням абзаца ў якасці актуалізатара прагматычнага патэнцыялу тэксту, паколькі закранаюць такія важныя пытанні, як актыўнасць асобы адрасанта, аўтара ў стварэнні мастацкага тэксту, выбар ім адпаведных ілакутыўнай задуме моўных адзінак (у тым ліку сіntaxічных).

Асноўная частка. Варта заўважыць, што ў сучасных мастацкіх тэкстах графічнае афармленне задзейнічана ў значна большай ступені, чым, напрыклад, у тэкстах пачатку ці сярэдзіны ХХ ст. Дапрацоўваючы, удасканалюючы тэкст, аўтар звяртае ўвагу на яго рытмічную і інтанацыйную структуру, выкарыстоўвае ўсе магчымасці графічнага афармлення, спрабуючы максімальна кампенсаваць неадпаведнасць паміж багаццем задумы і абмежаванасцю

графічнага кода. Гукавых, лексічных і сінтаксічных сродкаў часта аказваецца недастаткова для перадачы мастацкай вобразнасці тэксту. З дапамогай чырвонага радка аўтар вылучае найбольш значнае, афармляючы асобным абзацам сказ, парцэлят, слова. Пры гэтым нярэдка можна заўважыць адступленні ад прывычнага ўзаемадзеяння абзацнага афармлення з вялікай літары і пастаноўкай знакаў прыпынку ў папярэдніх, адносна завершанай частцы тэксту.

Апелятыўная, экспрэсіўная, эматыўная функцыя задзейнічаных у рамане Ю. Станкевіч «П'яўка» знакаў семіятычнай сістэмы максімальна відавочная пры спецыфічным структурным выкарыстанні абзаца:

Але прамільгнула адно скрыжаванне, потым другое, а «Міцубісі» нікуды не павярнула. Увесь час імкнучыся трымацца ў прыцірку побач з ёй, я, у рэшце рэшт, амаль гвалтам праціснуўся ў правы рад і зноў апынуўся на бліжняй ад яе паралельнай прамой. Гэты манеўр каштаваў мне таго, што я празываў імклівае набліжэнне чарговага святлафора: жоўты.

Наперадзе затармазіла некалькі машын, я таксама даволі рэзка спыніўся і праз паўзу ўбачыў, як запаліўся

зялёны.

Не тут...

Абзацаванне ў працытаваным прыкладзе і далей па тэксце сігналаў святлафора дапамагае аўтару актуалізаваць зрокавыя ўяўленні чытача і, адпаведна, узмацніць успрыманне напружанасці. Аналагічна аўтар задзейнічаў чырвоны радок і пры пераключэнні ўвагі на час:

Дзесьці ў падсвядомасці ў маёй галаве працаваў унутраны, нябачны і нягучны секундамер:

дванаццаць,

адлічваў ён –

трынаццаць, чатырнаццаць

Не ведаю чаму, я вырашыў паспрабаваць адкрыць дзверы ў кабінку і рвануў заднюю. <...> Я назіраў неверагодную, насякомую прагу да жыцця, і ўва мне зноў адразу выбухнула нянавіць.

Пятнаццаць, шаснаццаць, сямнаццаць, – адлічваў секунды таймер у маёй галаве:

васямнаццаць...

Ігнараванне чаканых знакаў прыпынку спрыяе ў пэўнай ступені запавольванню часу, стварэнню так званага фатаграфічнага эфекту, які не толькі нагнятае абставіны, але і паказвае, што нават секунда – гэта так многа, і кожная можа стаць вырашальнай. Апошнія

секунды максімальнага напружання аўтар таксама перадае выкарыстаннем трапна знойдзенага графічнага афармлення:

Трыццаць адзін, трыццаць два, трыццаць тры...

Я заскочыў у кабінку і ўключыў перадачу

трыццаць чатыры...

і тут якраз запаліўся

зялёны

Кантэкстуальная абумоўленасць, відавочна, паўплывала пры пераразмеркаванні традыцыйных суадносін знакаў прыпынку, вялікай літары і чырвонага радка на графічную актуалізацыю абзаца, якая ў працытаваных прыкладах аказалася надзвычай дакладнай. Апісанне сітуацыі (апелятыўная прагматычная функцыя абзаца) максімальна выразна адлюстроўвала суб'ектыўныя адносіны аўтара (экспрэсіўная прагматычная функцыя) і эмацыйнае насычэнне тэксту (эматыўная прагматычная функцыя). У такім выпадку можна гаварыць аб паспяховай рэалізацыі камунікатыўна-прагматычнага патэнцыялу мастацкага тэксту.

Арыгінальнае асэнсаванне абзацнага водступу прыкметнае ў аповесці Ю. Станкевіча «Шал»:

дзяўчына на прозвішча канстанцыя віж асцярожна ўзяла кніжку. двума пальцамі. быццам гадзілася. і прачытала назву:

«абстрагаванне ў жывёл», –

і сказала раўнадушна:

– што толькі не чытаюць, –

але адразу пацікавілася, –

– а пра птушак тут ёсць?

пасля чаго пачала гучна чытаць. раскрыўшы наўздагад: –

– «іншым разам прыводзяць меркаванні, што, чым жывёла бліжэй да чалавека, тым яна агідней. <...> тут дакладна бачная камбінацыя тыпаў паводзін, якія лічацца выключна чалавечымі: кааперацыя, планаванне паслядоўнасці будучых дзеянняў, падман і жорсткасць...» –

і пракаментавала. –

– бедныя птушаняты. але трапна заўважана. цікавае, урэшце, чытво. га, андруш? ты тут пра ўсё прачытаў?

На фоне графічна стандартнага і арфаграфічна нарматыўнага тэксту адмаўленне ад вялікай літары і трохступеньчатае абзацаванне (адсутнасць абзаца пры афармленні аўтарскай мовы, зменшаны водступ чырвонага радка, павялічаны водступ пры афармленні простае мовы) набываюць прагматычную нагрузку. Адхіленне ад графіка-

арфаграфічної норми аўтар выкарыстоўвае для стварэння эфекту экспрэсіўнага абагульнення. Пры такім афармленні асаблівы акцэнт надаецца зместу рэплік: знешне аддаленыя ад маналагічнага тэксту, яны не толькі даюць маўленчую характарыстыку асобы, але і, набываючы самастойнае тэкстаўтваральнае значэнне, удзельнічаюць у стварэнні кагезіі і кантынуума.

Менавіта ва ўмовах незахоўвання традыцый і правіл з'яўляецца магчымасць асэнсоўваць і пераасэнсоўваць значымасць элементаў тэксту. Расшыфроўка падтэксту часам аказваецца не менш важнай, чым успрыняцце ўсіх слоў, з якіх складаецца тэкст. Ненарматыўнае напісанне вялікай і малой літары дастаткова распаўсюджана на сучасным этапе развіцця мастацкай літаратуры і часта дапамагае абазначыць мяжу ўспрыняцця тэксту – псіхалагічную ці інтанацыйную.

Дастаткова выразная камунікатыўна-прагматычная нагрузка абзаца ў апавяданні П. Якаўлева «Дзеньнік»:

красавік 2007

мне сьніўся сон быццам бы не актавая зала казіно прыйшлі студэнты і студэнткі і яны кажучь пакажы карты быў ня туз не кароль не каралева я паклаў карты я спачатку раскрыў карты і па картах яны даведаліся якія люблю кнігі і якую люблю музыку я люблю размаўляць са студэнтамі

Пры звычайным пунктуацыйным афармленні словы, напісаныя вялікай літарай, маглі б сігналізаваць пра пачатак новай страфы. Да таго ж, пастаноўка знакаў прыпынку прадугледжвае наяўнасць паўз паміж раздзеленымі адзінкамі. Адсутнасць такіх паўз можа накіроўваць таксама на невыразнае, хаатычнае, перарывістае, часам супярэчлівае ўспрыняцце зместу, якраз удала выбранае аўтарам для апісання сну. Адмаўленне ад вялікай літары не толькі спрыяе спрашчэнню пунктуацыйнай сістэмы, але і мае падтэкставую інфармацыю і таму падвргаецца дадатковаму асэнсаванню і пераасэнсаванню. Паміж часткамі тэксту актуалізуецца містычнае ці іканічнае значэнне графічна вылучаных слоў.

Вывады. Праведзены аналіз тэарэтычных даследаванняў і тэкстаў сучаснай мастацкай

літаратуры пацвярджае камунікатыўна-прагматычны патэнцыял абзаца: у мастацкім дыскурсе галоўнай з'яўляецца функцыя ўздзеяння, у той час як функцыя паведамлення адыходзіць на іншы план. Прагматычна арыентаваны, мэтанакіраваны падзел на абзацы рэалізуе ўздзеянне на чытача і ў значнай меры адлюстроўвае ілакутыўныя інтэнцыі аўтара.

Як экспрэсіўная адзінка абзац з'яўляецца ўвасабленнем суб'ектыўнага фактару камунікацыі і ў комплексе з прагматычнай функцыяй уздзеяння і эстэтычнай функцыяй найбольш поўна рэалізуецца менавіта ў мастацкім тэксце. Можна сказаць, што пры дапамозе абзаца аўтар рэгулюе свае адносіны з рэцыпіентам. Пры гэтым абзац для чытача ўспрымаецца як дадатковы знак, указанне на тое, што аўтар знарок робіць інфармацыйны разрыў, спадзеючыся на разуменне, адпаведнае асэнсаванне размежаванай інфармацыі. Прагматычнай задачай мастацкага тэксту разам з перадачай фактычнай інфармацыі з'яўляецца стварэнне эмацыйнага настрою. У адпаведнасці з гэтай устаноўкай падбіраюцца сродкі ўсіх узроўняў моўнай сістэмы, уключаючы графічную. Прагматычная інфармацыя, створаная абзацаваннем, уключаючы ў макраструктуру цэлага тэксту, з'яўляецца адным са складнікаў яго змястоўна-канцэптуальнай інфармацыі. У выніку абзацаванне не проста ўплывае на механізм стварэння кагезіі тэксту, храналагічнай маркіроўкі, паслядоўнасці, рэальнасці або ўяўнасці падзей, але і мае істотнае значэнне для разумення зместу твора.

Характэрнае для сучаснай мастацкай прозы графічнае, арфаграфічнае, пунктуацыйнае адступленне ад нормаў узмацняе прагматычны патэнцыял абзаца, робіць больш выразным скрыты сэнс. Прагматычны перлакутыўны эфект заключаецца ў такім выпадку ў знешнім уздзеянні аўтара на чытача, у накіраванасці на перадачу імпліцытнай інфармацыі і жаданае ўзаемаразуменне і супрацоўніцтва. Менавіта абзацаванне ўспрымаецца як апеляцыя да актыўнай мысленчай дзейнасці па ўзнаўленні створанай аўтарам недагаворанасці, па разгадванні падтэкстнага сэнсу.

ЛІТАРАТУРА

1. Ключева, Н. Ю. Прагматика синтаксиса художественного текста : дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.19 / Н. Ю. Ключева. – Ростов-на-Дону, 2014. – 186 с.

REFERENCES

1. Kljueva, N. Ju. Pragmatika sintaksisa художественного текста : dis. ... kand. filolog. nauk: 10.02.19 / N. Ju. Kljueva. – Rostov-na-Donu, 2014. – 186 s.

2. Гальперин, И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : КомКнига, 2007. – 144 с.
3. Валгина, Н. С. Теория текста : учебное пособие / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 280 с.
4. Сыров И. А. Способы реализации категории связности в художественном тексте : монография / И. А. Сыров. – М. : МПГУ, 2005. – 277 с.
5. Нерушева, Т. В. Абзац как компонент изучения прагматики / Т. В. Нерушева // Образование и наука без границ: фундаментальные и прикладные исследования. – 2019. – № 9. – С. 244–248.
6. Серкова И. П. Абзац в художественной литературе : учебное пособие / И. П. Серкова. – Хабаровск : Изд-во ХГПИ, 1985. – 74 с.
7. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения / О. Г. Почепцов. – Киев : «Вища школа», 1986. – 116 с.
2. Gal'perin, I. R. Tekst kak objekt lingvisticheskogo issledovaniya / I. R. Gal'perin. – M. : KomKniga, 2007. – 144 s.
3. Valgina, N. S. Teorija teksta : uchebnoe posobie / N. S. Valgina. – M. : Logos, 2003. – 280 s.
4. Syrov, I. A. Sposoby realizacii kategorii svjaznosti v hudozhestvennom tekste : monografija / I. A. Syrov. – M. : MPGU, 2005. – 277 s.
5. Nerusheva, T. V. Abzac kak komponent izuchenija pragmatiki / T. V. Nerusheva // Obrazovanie i nauka bez granic: fundamental'nye i prikladnye issledovanija. – 2019. – № 9. – S. 244–248.
6. Serkova, I. P. Abzac v hudozhestvennoj literature : uchebnoe posobie / I. P. Serkova. – Habarovsk : Izd-vo HGPI, 1985. – 74 s.
7. Pochepcov, O. G. Osnovy pragmaticheskogo opisanija predlozhenija / O. G. Pochepcov. – Kiev : «Vishha shkola», 1986. – 116 s.